

SOHIBQIRON YULDUZI

ижтимоий-тарихий, илмий ва оммабоп журнал

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ

АЪЗОЛАРИ:

академик Акмал Саидов
академик Анатолий Сагдуллаев
академик Дилором Юсупова
Сирожиддин Саййид
проф. Абдурахим Эркаев
проф. Қахрамон Ражабов
проф. Юлдуз Эргашева
проф. Баҳодир Эшов
филол.ф.д. Нафас Шодмонов
Тўлқин Ҳайит
т.ф.д. Г.Мўминова
проф. Шокир Гаффоров
филол.ф.д. Хўжамурод Жабборов
филол.ф.д. Дамин Тўраев

Бош муҳаррир:

Очил Бўриев

Масъул котиб:

Азизбек Норов

Нашр учун масъуллар:

Равшан Тўхтамишев

Илҳом Тоғаев

Саҳифаловчи:

Баҳодир Мусаев

МУАССИС:

SOHIBQIRON SHULASI M.CH.J.

Қашқадарё вилоят матбуот ва ахборот
бошқармасида 2012 йил 12 мартда
14-076 рақами билан рўйхатга олинган.

Журнал йилда 4 мартаба чоп этилади.
Журналдан қўчирма олинганда манба
қайд этилиши шарт.

Манъилимиз:

Қарши шаҳри, Мустақиллик шоҳ кўчаси,
2-уй. Телефон: 221-13-78. 91.466-80-32
Теришга 30.07.2021 йилда берилди.
Босишга 14.09.2021 йилда рухсат
этилди. 29.09.2021 йилда босилди.
Бичими 70x100 1/16. 8,0 босма табақ.
Адади 100 нусха. Буюртма № 411
Журнал «Photo Express» ишлаб чиқариш
корхонаси босмахонасида чоп этилди.

Босмахона манзили:

Қарши шаҳри Мустақиллик шоҳ кўчаси, 22-уй.

Электрон манъилимиз:

sohibqiron_jurnali@mail.ru

2021 йил № 3 (45)

2021 йил-Ёшларни қўллаб-
қувватлаш ва аҳоли
саломатлигини мустаҳкамлаш
йили.

Журнал таниқли шоир, маънавият
жонкуяри (марҳум) Исмоил Тўхтамишев
ташаббуси билан ташкил этилган.
2010 йилдан чоп этилади.

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар
Маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация
Комиссияси раёсатининг 2018 йил
29 декабрдаги 260/7-сонли қарори билан
«Тарих» фанлари бўйича илмий журналлар
рўйхатига киритилган.

MUNDARIJA

БОШ МУҲАРРИР САҲИФАСИ

Илм-инсон фазилати.....4

ЎЗБЕКИСТОН ДУРДОНАЛАРИ

Очил БЎРИЕВ, Қашқадарё воҳаси зиёратгоҳларининг этнографик тавсифи7

ҚУТЛОВ

А.САИДОВ, О.БЎРИЕВ, Илм - урфон дарғаси.....13

ТЕМУРШУНОСЛИК

Хўжамурод ЖАББОРОВ, Тарағай қишлоғи ва тарағайликлар.....19

Хуршида АҲМЕДОВА, Абдуразоқ Самарқандий асарларида Шохрух Мирзо элчилик муносабатлари.....26

Шавкат БОБОЖОНОВ, Амир Темур даврида Бухоро зиёратгоҳлари.....32

Нурбек ГУЛЛИЕВ, Амир Темур стратегияси ва ҳарбий тактикаси.....37

ҚАТАГОН ҚУРБОНЛАРИ

Ғулом МИРЗО, "ЭЙ, ДАРВЕШ" (ҳужжатли қисса).....41

ТАРИХШУНОСЛИК

Жўрабек ЧЎТМАТОВ, Имом Термизий ва Ҳаким Термизий устози....55

Тўлқин ҲАЙИТ, Жонмард қассобни зиёрат қил.....63

Б.ИМОМОВ, Ш.ИМОМОВ, Уз қавмининг этник тарихи: баъзи чизгилар.....67

Шодмон ҲАЙИТОВ, Бухоро халқ совет республикасидаги нарх-наво тарихидан.....71

Олим ИРИСҚУЛОВ, XIX ҳаср охири - XX аср бошларида Самарқандда матбуот, адабиёт ва санъат.....76

BUXORO XALQI SOVET REPUBLIKASINING NARX-NAVO TARIXI

(Uzbekiston Milliy arxibi materiallari asosida)

Шодмон ҲАЙИТОВ,
*Бухоро давлат университети
профессори, тарих фанлари доктори*

Таянч сўзлар: БХСР, нарх - наво, товар, озиқ - овқат, қишлоқ хўжалиги, саноат, ҳукумат, иқтисодий аҳвол, инқироз, архив ҳужжати

Бухорода амирлик тартиби ағдарилгандан сўнг, 1920 йилнинг сентябрь ойида БХСР Нозирлар Кенгашиданиборатянги ҳукумат тузилди. Биринчи жаҳон уруши йилларидаги (1914-1918 йиллар) оғир иқтисодий аҳвол, амирликнинг сўнги даврида юз берган кескин сиёсий жараёнлар, БХСР тузилганидан то ушбу ҳукумат тугатилгунга қадар унинг ҳудудида кечган ҳарбий тўқнашувлар, барқарор тинчликни ўрнатилмаганлиги, Туркистонда юз берган очарчилик каби кўпдан - кўп омиллар туфайли хўжалик таназул ҳолга келиб қолганди.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги соҳаларида ишлабчиқариш деярли ишдан чиққан, товар - пул муносабатлари тизими бузилган бир шароитда БХСРга молия - иқтисод сиёсати соҳасида муаммолар кучайди. 1923 йилга қадар БХСРда иқтисодий юксалиш кузатилмади, инқироз ўзининг энг юқори даражасига кўтарилди. Молия сиёсатида пул эмиссияси туфайли БХСРга ҳукумат пуллари билан Россия рубли ва червонлари, амирлик даври пуллари, Туркистон АССР боннлари биргаликда амал қилар эди.

Архив ҳужжатлари маълумотича, айниқса, озуқабоп товарлар астрономик суммада ошиб кетган. 1921 йил кузида буғдой, арпа, жўхори, кунжут ёғи, қўй гўшти ва ёғи, гуруч, мол гўшти, ун, туз каби товарлар нархи юқори бўлган.

Бир ботмон ҳисобида (ботмон - 20 кг) буғдой - 260000 рубл, ун - 350 - 360 минг рубл, арпа - 180 минг рубл, жўхори - 140 минг рубл, кунжут - 500000 рубл, 20 - фунт (1 фунт - 450 гр) - 92 рубл, қўй ёғи - 110 минг рубл, 5 фунт катта туз - 8 минг рубл, 1 фунт 1 - навли гуруч 3800 рубл, 1 пуди (1 пуд - 16 кг) 200 минг рубл, 2 - навлиси 140 - 180 минг рубл, 5 фунт қўй гўшти - 20 минг рубл мол гўшти - 18 минг рубл баҳоларида сотилган [1]. Ушбу озиқ - овқат маҳсулотлари бозорда қиммат бўлиши билан бирга,

уларнинг тақчиллиги ҳам яққол сезилиб турган, шунингдек, оддий аҳоли товарларни харид қилиш моддий қудратига ҳам эга эмасди.

Мева – сабзавотлар нарх – навоси ҳам юқори бўлиб, қора кишмиш узумнинг 1 пуди – 125 минг рубл, қизил кишмишники эса 84 минг рублдан 200 минг рублгача, ёнғоқ – 130 минг рубл, олма, нок, анор – 140 мингдан – 180 минг рублгача, қалампир 1 пуди – 1 млн рубл баҳоланган [2].

Саноат товарлари ҳам қимматлашган, кўкчойнинг 1 пуди 2 млн 200 минг рубл, қанд – шакарники 850 минг рубл, 1пуд қовун – 750 минг рубл, 1 қути гугурт – 22 минг рублдан 26 минг рублгача, бир куйлаклик Бухоро атласи 350 минг рубл, Бухоро ипак рўмоли – 35000 рубл, ипак кўйлакнинг 2 аршини (1 аршин – 72 см) 35 минг рубл, 1 калава ип – 90 минг рубл сотилган [3].

БХСРда нарх – навонинг юқорилиги даражаси ва инфляция жараёни 1922 йилда ҳам давом этиб, ҳукумат қоғоз пуллар ва тангалар зарб этиши ҳам мавжуд ҳолатни тўғрилай олмади. Айрим маҳсулот ва товарлар нархи 2–3 баробарга қадар кўтарилганлиги кузатилади. 1922 йилда 1 ботмон бугдой – 500 млн сўм, ун – 600 млн сўм, арпа – 450 млн сўм, жухори – 220 млн сўм, 5 қадоқ гўшт (1 қадоқ – 350 гр) – 40 млн сўм, 1 пуд қанд – 1млн сўм, 1 пуд шакар – 260 млн сўм, 1 пуд Самарқанд гуручи – 175 млн сўм, 1 пуд қорачой – 3 млн сўм, кўкчой – 2 млн сўм, саноат молларидан 1 яшик гугурт – 250 млн сўм, 1 аршин чит – 12 млн сўм, сатин – 23 млн сўм, хом ипакнинг 10 қадоғи – 4 млн сўм баҳоланган. Савдогарлар бозорларда амал қилиш керак бўлган Бухоро қоғоз пуллари ўрнига Бухоро олтин сўми, тилла ва кумуш тангалар талаб қилардилар. Ҳолбуки, оддий аҳолида ҳукумат зарб қилган қоғоз пуллар мавжуд эди. 1922 йил маълумотларига кўра, 5 сўмлик олтин танга – 450 млн сўм, Бухоро тилласи – 350 млн сўм, оддий мис чақа – 7500 минг сўмбаҳоланган [4]. БХСРда амал қилган пул бирликларини рус рубли билан қиёслаганда 5олтин рубл – 285 – 290 млн рубл, 4 кумуш рубл – 30 – 31, 500 рублли Николаевский тангаси – 45 – 50 минг рубл, 1 минг 100 рублли – 90000 рубл баҳоланган[5].

Бухоро Республикасида қиш фаслида уйларни қизитиш масаласи катта муаммо бўлган. Иссиқлик манбалари хисобланган ўтин, саксавул, юлғун, кўмирнинг нарх – навоси ҳам юқори эди. Манбаларда келтирилишича, саксовулнинг бир эшаги – 22 минг рубл, кўмирнинг бир туяси тирига қараб 50 – минг рублдан 125 минг рублгача бўлган. Шаҳарларда қишлоқлардан келган кишилар эшак, хачир ва туяларда ўтин сотиб юрган. Улар сотилган ўтинларини эвазига қишлоққа саноат моллари харид қилиб олиб кетишган. 1921 – 1922 йилларда 1 фунт совун – 5200 рубл эди [6].

Архив хизматларида Хоразм Халқ Совет Республикаси (ХХСР), Туркистоннинг бошқа ҳудудларида 1921 – 1922 йилларда нарх – наво билан боғлиқ маълумотлар ҳам келтирилган. 1921 йил 10 ноябрда берилган маълумотлар

мотга кўра, ХХСРда пуд ҳисобидан 1 пуд буғдой - 420 млн рубл, гуруч 320 млн рубл, пахта - 167 млн рубл, мол гўшти (фунт ҳисобида - 197 млн рубл, қўй гўшти - 139 млн рубл, қўй ёғи - 200 млн рубл, кунжут ёғи - 135 млн рубл, 1 фунт керосин - 2500 рубл, 1кг балиқ - 21 млн рубл, от - 1млн, 3 млн рублгача, туя - 2 - 3 млн рубл, қўй - 200 -300 минг рубл баҳоланган [7].

БХСР ва ХХСРдаги нарх - наво таққосланар экан, улар орасида катта фарқ бўлмагани аён бўлади. ХХСРда ҳам иқтисодий аҳвол 1921 -1922 йилларда БХСРдан яхши бўлмаган.

Ўша пайтда Олмаотада нарх -наво БХСР ва ХХСР кўра паст бўлганлиги, озиқ -овқат товарлари нисбатан арзон бўлганлиги кузатилади. Бир пуд ҳисобидан буғдой - 65 минг рубл, ун - 70 минг рубл, гуруч - 150 минг рубл, арпа - 30 минг рубл, чўчқа ёғи - 280 минг рубл, қиздирилган сала - 360 минг рубл, хўкиз гўшти - 1 млн рубл баҳоланган [8].

Юқоридаги рақамлар таҳлил қилинар экан Олмаотада муҳим озиқ - овқатлар ҳисобланган буғдой, ун, гўшт каби нархи нисбатан паст бўлганлиги аён бўлади.

БХСР ҳукумати имкон қадар давлат омборларидаги озиқ - овқат маҳсулотларини тўплаш, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қисмини озиқ - овқат билан тامينлашга ҳаракат қилди.

1921 йилнинг куз фасли давомида 300 минг пуд буғдой давлат заҳираси учун тўпланди, 1922 йил январда БХСРда ички бозорга ҳукумат товарлар айланмаси учун 5 мингта қорамол териси, 1 мингта бузоқ териси, қўй пўстаги, 1 мингта от териси, 10 мингта қўй - қўзи, 3 мингта эчки, 5 минг дона қоракўл тери, 10 минг пуд мош, 1 минг пуд нўхат, 5 минг пуд туз, 10 пуд жўхори чиқарди [9]. Бироқ бу БХСР ҳукумати бошқараётган салкам 5 млн аҳоли учун мутлақо етарли эмасди. Шу сабабли БХСРнинг айрим вилоятларида ички бозор учун товарлар чиқариш маҳаллий ҳукумат вакиллари зиммасига юкланиб, улардан имкон қадар нарх - навони назорат қилиш сўралган. Бухоро амирлиги ва БХСР йилларида муҳим ҳудудлардан бири бўлган Қарши (1923 йилдан бошлаб Беҳбудий вилояти) вилоятида Эски Бухоро шаҳрига нисбатан нархлар паст бўлган. 1921 йил 1 декабрда ушбу вилоят мутасаддиларининг ҳукуматга берган маълумотномасида Қаршида 1 фунт гўшт - 3800 рубл, гуруч- 4000 рубл, чой 60 минг рубл, бир пуд буғдой 445500 рубл, бир қути гугурт - 1500 рубл, 1 фунт пахта ёғи - 4800 рубл, 1 фунт совун ҳам 800 рубл, бир фунт туз - 600 рубл, бир фунт пиёз ва забзи 2000 рубл, битта нон (лепошка) - 2000 рубл сотилганлиги хабар қилинади[10].

БХСРда 1920 - 1924 йилларда нарх - наво билан боғлиқ масала таҳлил қилинар экан, 1923 йилда бир қадар иқтисодий юксалиш юз берганлиги, товар - пул муносаботларида саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқларида

ишлабчиқариш бошланганлиги кузатилади. Бироқ иқтисодий кенгаш (БИК) фаолиятини марказга бўйсўндирилганлиги давлат иқтисодиётини чеклаб қўйди.

БХСР ҳукумати иқтисодий муаммолар ва инқироз гирдобида қолиб кетишига қарамай, ўзи мавжуд бўлиб турган йилларда 1921 - 1922 йилларда Волга бўйи ва Уралда оч қолган татар ва бошқирларга ўзининг моддий маданияни берди. 1923 йил сентябрда Япония зилзилаларида қийналганларга ҳам дори-дармон юборилди. Архив манбаларида келтирилишича, БХСР "Очларга ёрдам компанияси" орқали "Очлар фонди"га 1300 пуд буғдой, 300 пуд жўхори, 1000 та одеёл, 30 пуд қанд, 50 пуд гуруч, 10 пуд ёғ ва 15 млн рубл маблағ ўтказилди, 700 дан ортиқ оч қолган ҳудудлардан келган етим болаларни етимхоналарга олиниши ҳам муҳимдир[11].

Хуллас, 1920 - 1924 йилларда БХСР ҳукуматида пул - молия сиёсатида қанча куч - қувват сарфламасин кутилган натижага эришилмаган. Ушбу борада ютуқларга эришилганлиги эса бир қадар объектив ва субъектив омиллар билан боғлиқ эди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид, 148 - 149 - варақлар.
2. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид, 149 - варақ.
3. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид, 150 - варақ.
4. Ҳайитов Ш., Бадриддинов С., Раҳмонов К. Бухоро халқ совет республикаси: иқтисодиёти, ижтимоий сиёсат, маданий ҳаёти. Бухоро: "Бухоро нашриёти", 2005. - Б.24.
5. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид, 162 - варақ.
6. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид, 160 - 161 - варақлар.
7. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид, 203, 204, 205 - варақлар.
8. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид 200 - варақ.
9. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид, 178, 179, 180, 181, 182, 183 - варақлар.
10. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид 178 - варақ.
11. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р - 48 - фонд, 1 - рўйхат, 22 - йиғма-жид 168, 169 - варақлар.

Резюме

Ушбу мақолада Ўзбекистон Миллий архивида мавжуд бўлган маълумотлар асосида БХСР ҳукуматида нарх - наво масалалари тарихий - қиёсий таҳлил асосида ўрганилган. Мазкур ҳукуматнинг нарх - навони тартибга солиш йўлидаги хатти - ҳаракатлари ва натижалари илмий жиҳатдан очиб берилган.

Resume

In this article, on the basis of information available in the National Archives of Uzbekistan, the Government of the BXSР has studied price issues on the basis of historical-comparative analysis. The actions and results of the government of the BXSР in the field of price regulation have been scientifically revealed.

SAMARQANDDA MATBUOT, ADABIYOT VA SAN'AT XIX ASR OXIRI-XX ASR BOSHLARI

Олим ИРИСҚУЛОВ,
Самарқанд давлат университети

Калит сўзлар: хаттотлик, босмахона, литография, «Ойина», «Ал-Ислоҳ», адабий муҳит, опера, драма, мақом санъати

XIX аср Самарқанд учун тарихий бўҳронлар ва эврилишлар даври бўлди. Бу даврда тарихий маълумотлар таҳлили таълим ва фан масалалари бўйича Ўрта Осиё жаҳон тараққиётидан ортда қолаётганлигини кўрсатди. Чунки Самарқанд шаҳрида билимларни энг яхши тарқатувчиси бўлган китоб нашр этиш иши яхши йўлга қўйилмаган эди.

Таъкидлаш жоизки, XIX асрда Самарқанд Алишер Навоий асарлари тарғиботида муҳим рол ўйнаган. Мисол учун, 1824-1825 йилларда хаттот Мир Абдулхай Алишер Навоийнинг "Хазойинул-маоний" асарини шарқ-она услубда қайта кўчирган. Яна бир хаттот мулла Муқимхон 1849-1850 йилларда унинг "Хамса" сини қайта кўчирган[1]. 1904-1910 йилларда Саид Абдусалом томонидан кўчирилган Алишер Навоий асарлари Самарқандда литографик услубда нашр этилган[2].

А.Навоийнинг "Маҳбуб-ул қулуб", "Чаҳор девон" каби дунёга машҳур, ўзбек адабиётининг дурдона асарлари ҳам XIX асрда қайта кўчирилиб, кенг ўқувчилар орасида тарқатилган эди. Бундан ташқари, Машраб, Ҳувайдо, Сайқалий, Шавқий, Амири ўоибий каби машҳур адабиёт намоёндаларининг асарлари ҳам қайта кўчирилган ва ўқувчилар орасида тарқалганлиги ҳақида маълумотларни ҳам учратиш мумкин[2.36].

XIX асрда нодир қўлёзмаларни тўплаш ва қайта кўчириш ишлари ҳам кенг ривожланган. Хаттот Абдужаббор Найман Самарқандий Абу Ҳанифанинг "Ал фиқх ал-акбар" ("Катта ҳуқуқшунослик") асарини, мулла Абулфайз Самарқандий Мирза Қурбон Хиромийнинг "Чор дарвеш" достонини қайта кўчирдилар. Самарқандда ижод қилган хаттотлардан мулла Мирза Муҳаммад Охун ибн Один Муҳаммад Самарқандий, мулла Сайид Абдулвахоб Самарқандий, Муҳаммад Нуриддин ибн Муҳаммад Олим Самарқандий, Муҳаммад Рофеъ ибн Шайх Муҳаммад Солиҳ Самарқандий, Муҳаммад Юсуф Самарқандий, Муҳаммад Ёқуб Самарқандийларнинг номини келтириш мумкин[3.40].

XIX аср иккинчи ярмида Туркистонда биринчи марта босма китоб нашр этила бошланди. Бу гоят муҳим тарихий воқеа эди. Лекин, Ўрта Осиёнинг марказий шаҳарларида, хусусан, Самарқандда босмахоналарнинг ташкил